

Eva SEMOTANOVÁ – Josef ŽEMLIČKA a kol., *Věnná města českých královen*, Praha, Historický ústav 2022, 437 s. ISBN 978-80-7286-393-8.

Předkládaná monografie je jedním z výstupů projektu NAKI II *Věnná města českých královen*. Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostor, řešeného v letech 2018–2022.¹ Ten byl zaštiťován Filozofickou fakultou Univerzity Hradec Králové, realizoval se ale v úzké součinnosti s Fakultou informačních technologií ČVUT v Praze a s Historickým ústavem AV ČR, z řad jehož pracovníků pocházejí oba editoři publikace Eva Semotanová a Josef Žemlička.² Je zapotřebí zdůraznit, že věnným městům jako celku nebyla zatím v naší historiografii věnována náležitá pozornost, v čemž už primárně tkví význam recenzované publikace.³

Ta sestává z celkem 11 kapitol. Uvozující kapitola Evy Semotanové *Věnná města jako badatelské téma* (s. 7–12) poukazuje na výsledky stávajícího výzkumu a publikační produkci posledních let, která umožnila prezentovat širší historické obci přehledné dějiny jednotlivých věnných měst (zatím vyjma Chrudimí, Vysokého Mýta a Trutnova) a také specifické Historické atlasy vybraných věnných měst (Jaroměř, Poličky, Vysokého Mýta a Dvora Králové). Autorčin hlavní zřetel spočívá v představení celého souboru devíti věnných měst, z nichž plných osm (kromě Mělníka) leží na území východní Čech (kde navíc nebyla jiná královská města). V dějinném vývoji sice nikdy neutvořila samostatnou korporaci (a málo navzájem spolupracovala), po právní stránce však zůstala ukotvena, byť ve zcela změněné společensko-politické atmosféře, až do vzniku samostatné Československé republiky. V širších souvislostech evropského vývoje se dá oprávněně konstatovat, že byla v mnoha ohledech specifická. Proto, jak E. Semotanová předesílá, představují hlavní témata monografie vznik a rozvoj českých královských věnných měst v prostoru a čase, jejich vzájemné vztahy a postoj k ostatním městům, právní podstata, poukaz na specifické tendence jejich vnitřního vývoje včetně záležitostí náboženství a víry i připomenutí jejich „druhého života“, totiž oživování významu jejich specifického, „výsostného“ postavení v době národního obrození, ale i v současnosti.

1 Projekt č. DG18P02OVV015.

2 Monografie byla poprvé prezentována na stejnojmenné konferenci 19. října 2022 v Hradci Králové (<https://muzeumhk.cz/archiv-akci/1339-venna-mesta-ceskych-kraloven-konference.html>). Zazněly na ní referáty většiny členů autorského kolektivu překládané monografie, navíc pak příspěvky Petra Vorla k *Revizi příjmů královny Anny Jagellonské z českých královských věnných měst roku 1538* a Jana Kiliána *Mělnické měšťanské elity raného novověku*. Konferenční jednání bylo tematicky ještě obohaceno o referáty k věnným městům na Slovensku.

3 Prvním slibným krokem tak byla až konference uspořádaná v Mělníce roku 2004, zaměřující se přednostně na období po třicetileté válce. Z konference vzešel stejnojmenný sborník *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.-5. května 2004*. Uspořádal a redakční upravil Jan Kilián, Mělník 2004.

V další kapitole, nazvané *Prostor a krajinná scéna věnných měst* (s. 15–53) zvažuje E. Semotanová z historicko-geografického hlediska podněty pro rozhodnutí Rudolfa I. Habsburského „vybavit“ manželku Elišku Rejčku roku 1307 důchody z pětice měst na území východních Čech (Hradce Králové, Chrudimi, Vysokého Mýta, Jaroměře a Poličky), čímž byly položeny základy pro existenci později se ještě rozvíjejícího souboru této kategorie měst. V dalším výkladu se soustřeďuje i na základě mnoha mapových podkladů na širší „krajinnou scénu“ postupně se početně rozrůstajících východočeských věnných měst (tedy vyjma Mělníka), samozřejmě v návaznosti na vývoj historických cest v oblasti severozápadní Moravy a východních Čech. Autorka osvětluje jejich polohu, půdorysy a topografii, velikost a populační sílu (včetně zřetelu k národnostnímu složení) a pozornost zaměřuje i k jejich územně správnímu vývoji. Zajímá ji tzv. „fázový růst“ předměstných měst v raném novověku, kdy se tato postupně rozšiřují do svého předměstského zázemí. Vcelku ale E. Semotanová dochází k závěru, že ona „*krajinná scéna nikterak neovlivnila institut věnných měst*“, což dokládá bližšími charakteristikami jejich geografické polohy.

K počátku institutu věnných měst se vrací v následné kapitole pod výmluvným názvem *Dlouhá cesta k městům českých královen (východní Čechy jako věnný region)* i Josef Žemlička (s. 55–94). Podobně jako E. Semotanová soudí, že jedním z důvodů pro ono geografické rozložení věnných měst mohla být prostupnost krajiny, a tedy i blízkost hlavních zemských cest, směřujících do Polska, Moravu, ale i do Rakous. Akcent této kapitoly spočívá na objasnění vzniku entity věnných měst v prvním desetiletí 14. století, což autor dovozuje na základě hloubkového studia všech dostupných pramenů listinné i rukopisné povahy a neopomíjí ani skutečnost, jak se počet měst, z nichž plynuly požitky královnám, rozšiřoval v Lucemburské době. Tak za Karla IV. přibyl Mělník a počátkem 15. století za Václava IV. ještě Dvůr Králové a Trutnov. Sestava věnných držav až na Nový Bydžov tak už byla tehdy téměř dotvořena, Trutnov se ale, jak vyplývá z dalších kapitol, v následném vývoji častěji dostával do šlechtické zástavy. Za Václava IV. se také prosadila zásada, že věnné majetky mají připadnout jen korunovaným královnám.

Podstatné je, že J. Žemlička věnuje značnou pozornost institutu věnných měst (ten, podobně jako E. Semotanová, užívá tohoto formulačního spojení, další autoři dávají přednost „souboru“ či „skupině“ věnných měst) z právního hlediska. Základem je ovšem vysvětlení pojmu věna, jak bylo chápáno ve své době. Autor vysvětluje na základě důležitých dobových právních zdrojů rozdílnost významu pojmu „věno“ a „obvěnění“ v původních latinských pramenech (termín „dos“ znamenal – dodávám, že podobně jako v městském jihoněmeckém právu – výbavu ženy za strany její původní rodiny, zatímco „dotalicium“ výbavu ze strany manžela). I když autor naznačuje, že ve Vladislavském zřízení zemském z roku 1500 se i pro dotalicium užívá v češtině pojmu věno, mohl ještě připomenout, že k „sjednocení“ obou rovin pojmů v češtině docházelo podle dávného výkladu Jana Kaprase

v právních pramenech sepsaných primárně v češtině už od přelomu 14. a 15. století. Jelikož latina má jen jedno přídavné jméno odvozené od obou pojmů, totiž „dotalis“, nemohl se tak do češtiny pojem „civitates dotales“ překládat jinak nežli věnná města.⁴ V tom směru tak zcela neobstojí vyjádření téhož autora v závěrečném shrnutí, že totiž „*termín věnná města náleží k více méně umělým výrazům*“ (pravdou ovšem je, jak dále autor říká, že do obecného povědomí se tento pojem dostal až s historiografií 19. století). Důležité je, což J. Žemlička zdůrazňuje, že Pavel Stránský ze Zhoře ve svém díle *Respublica Bojema*⁵ podtrhl dispoziční právo královen k požitkům z věnných měst v tom smyslu, že ty je mohou podle své vůle „*prodejem, směnou nebo jinak*“ převést na krále či případně i na někoho jiného. Zásadním je autorův poznatek, vyplývající z širšího evropského kontextu, že „*institut věnných měst v Čechách lze označit za osobitý vklad ke středověkým formám existenčního zajišťování ženských členů panujícího rodu*“.

Navazující kapitola Jana Vojtíška, *Věnná města za vlády lucemburské dynastie* (s. 97–137) se sice s předchozí časové protíná, její akcenty jsou však zcela jiné. Autor se věnuje jak východočeským městům, tak i Mělníku a širší oblasti Mělnicka. Sleduje v první řadě, jak se těchto majetků ujímaly jednotlivé královny z rodu Přemyslovců a pak hlavně Lucemburků. Zkoumá, jaký byl vojenský potenciál věnných měst v pasivní i aktivní oblasti (typologie hradebních systémů, síla městské hotovosti, dokumentovatelná zcela mimořádným způsobem například z královských listů z let 1362–1363) a v další podkapitole se zaměřuje na hospodářský potenciál věnných měst. Zatímco suma, týkající se výše obvěnění ve vztahu k pojednávaným městům (vyjma Mělníka) je známá, vlastní příjmy, jejichž nejdůležitější část tvořily zvláště berně a pozemkové úroky (pro některá města ale údaje chybějí, navíc je nutné počítat s ponížením výnosů berní v případě zástav) jsou stěží vyčíslitelné. Autor upozorňuje na unikátní pramen k výši úroků z městských pozemků, jímž jsou berní rejstříky z Chrudimi let 1399–1402.⁶ Zcela zásadní je podkapitola o královnině správě věnných měst. Už od předhusitského dokládá konstituování úřadu královnina podkomořího a hofrychtěře, z pramenů, které jsou k dispozici, však jejich jména nevystupují zdaleka pravidelně, a to ani v následujících desetiletích. Závěrem se J. Vojtíšek zamýšlí nad možnostmi využití potenciálu věnných měst českými královnami. Je nepochybné, že lucemburské období bylo dobou nejintenzivnější přímé vlády českých královen nad jejich městy (z manželek Karla IV. zasahovala nejvíce do správy majetků i událostí v království Alžběta Pomořanská, poslední žena císaře Karla IV. a sama též královna a císařovna). Ale i další české královny, které byly ve druhé polovině 14. a na počátku 15. století rovněž římskými panovnicemi,

4 Tak i v původní latinské verzi díla Pavla Stránského ze Zapské Stránky, *Respublica Bojema*, Leyden 1643.

5 Viz pozn. 4.

6 Jan VOJTÍŠEK, *Dva berní rejstříky města Chrudimi z let 1399–1402*, in: Jan Frolík – Jan Musil – David Richter – Jan Vojtíšek, *Chrudim v době Karla IV.*, Chrudim 2016, s. 93–181.

získávaly ze svého „vybavení“ dostatek prostředků nejen pro vnější reprezentaci, ale i pro vystupování, jak autor uvádí, „v roli dobrodínky církve a dobré správkyně svých majetků a poddaných“.

S touto kapitolou je časově částečně provázána kapitola Martina Šandery *Věnná města jako rezidence královen vdov* (s. 195–227), která kromě počátečních epoch ale zahrnuje i následnou epochu Poděbradskou a Jagellonskou. Autor se tedy orientuje na ta města, do nichž královny přímo přesídlily a v nichž udržovaly svůj dvůr (Mělník, Hradec Králové). Výklad začíná u Hradce Králové jako nejprve sídla Alžběty Rejčky (ta podle autorova zjištění s tímto městem udržovala kontakt i po svém přesídlení do Brna) a posléze Alžběty Pomořanské, za níž rezidenční město prosperovalo více nežli za časů její Přemyslovské předchůdkyně. Jelikož si však vydržovala početný dvůr se společenským ruchem, stupňovala své finanční nároky vůči městu, což nakonec vedlo k jeho značnému zadlužení. Napodiv mohl autor přes veškerou snahu soustředit k personální skladě jejího dvora méně údajů nežli ke skladbě dvora Alžběty Rejčky. S Alžbětou Pomořanskou navíc skončila role Hradce jako sídelního města ovdovělých královen. Autor také věnuje pozornost výstavbě hradeckého farního chrámu.

Co se týče Mělníka, v tom se po návratu z polského exilu usadila v roce 1441 vdova pro krále a císaře Zikmundovi Lucemburském Barbora Celská (byla jeho druhou manželkou), římská císařovna a uherská a česká královna. Na jejím dvoře se uplatňoval vliv utrakvisticky orientovaných regionálních šlechticů (z výrazných podkomořích královny například Vaněk Valečovký z Kněžmosta – ve jmenném rejstříku je však uveden jen jakýsi „Vaněk“ bez predikátu a přijímá se záhadnou číslicí 1612 za jménem). I za Barbory nedostačovaly příjmy pro udržování dvora jeho vysokým nárokům. Ke kladům jen patří, že město v této době (roku 1449) vykoupilo rychtu do svých rukou. Po Barboře využívala Mělník jako svou rezidenci záhy po své korunovací manželka Jiřího z Poděbrad Johana z Rožmitálu (přestěhovala se sem roku 1471 nebo až 1473). Autor se opět snaží rozkrýt personální složení jejího dvora a dokládá, že nejvíce se v jeho užším okruhu projevovali členové rodiny z Dubé. Agenda kanceláře Johany byla podle zjištění M. Šandery daleko rozsáhlejší nežli Barbořina. Jelikož jagellonský král Vladislav II. potřeboval v létě 1474 (v předvečer tzv. války tří králů) Johaniny služby, zavázal se k úhradě jejich dluhů. I Johana, podobně jako její předchůdkyně, zemřela ve zdech zdejšího hradu.

Pro období středověku představuje ještě komplementární kapitolu pojednání Zdeňka Berana *Východočeská věnná města a šlechta v pozdním středověku* (s. 157–193). Jak naznačuje název, autor provedl soustředěný výzkum k zodpovězení otázek týkajících se začlenění královských věnných měst do obecné politické situace, v níž důležitou roli hrály vztahy s okolní, zejména nižší šlechtou. Pro celý středověk sleduje tyto otázky na pozadí obecné společensko-politické situace a připomíná, kteří panovníci potvrdili věnným městům jejich

privilegia, či rozšířili některé výsady, a to právě v kontextu politického napětí, případně až rivality mezi městy a šlechtou. Naznačuje, že oslabování panovnické autority vedlo už v pohusitském období k zástavám některých měst (Trutnov, Jaroměř, Polička) a snaze zejména připomínané královny Johany o jejich zpětný výkup. K výkladu připojuje Zd. Beran přehledné tabulky vyhodnocující obsah královských privilegií pro věnná města v letech 1436–1524, do nichž je zahrnuto i několik málo privilegií Ludvíka Jagellonského, zejména jeho konfirmační privilegium pro Vysoké Mýto. Pozornost věnuje i koncepci Vladislavského zemského zřízení, které mělo za následek zformování výhradně šlechtické správy v čele s krajskými hejtmany (v případě východočeských měst hejtmanů hradeckého a chrudimského kraje).

Jelikož pozemkové vlastnictví vzbuzovalo, jak známo, četné animozity mezi městskými obcemi a šlechtou obecně, zabývá se Zd. Beran také rozsahem městských pozemkových panství do osudového roku 1547 (a to především na základě konfiskačních protokolů). Bezkonkurenčně největší pozemkové panství si do té doby vybuodoval Hradec Králové (autor však uvádí o něco nižší počet celých vsí nežli poté Jana Vojtíšková), následovaný Jaroměří a Vysokým Mýtem, přičemž u mnoha měst byly základem pozdějších zemskodeskových majetků původní šosovní vsi. Naprostá většina pozemkových zisků ostatních měst ale spadá, jak autor zjišťuje, do jagellonského období a je výsledkem vlastní hospodářské aktivity měst (mnohdy tyto majetky města získávala právě od nižší šlechty).

Významné jsou i jeho postřehy k správě věnných měst „shora“, tedy ze strany královských nejvyšších dvorských úředníků, podkomořího a kancléře, vystupujících však z pramenů opět ne zcela pravidelně. Vcelku autor konstatuje, že úřad podkomořího královny zůstal až do konce středověku úzce vázán na přítomnost královny, přičemž osoby tyto úřady zastávající většinou nepronikly do zemských úřadů. Rozpadl-li se po její smrti dvůr královny, svých kompetencí se v příslušných městech ujímali znovu podkomoří a hofrychtěř krále. Jak znovu i Zd. Beran zdůrazňuje, vedlo oslabování panovnické autority už od pohusitského období k zástavám některých z předmětných měst (Trutnov například zůstal v zástavě dlouhodobě a jeho přechod zpět do rukou královny uskutečnila až Anna Jagellonská v roce 1543). Autor tedy na jedné straně naznačuje, jaké byly možnosti šlechtické nadvlády nad věnnými městy, na druhé straně, jaké byly případně naopak možnosti spolupráce se šlechtou v období budování stavovského systému. Připomíná, že vhodnou půdou pro společná jednání se staly krajské sjezdy, na nichž zasedali měšťané spolu se šlechtou, aby řešili otázky spjaté s příslušným regionem. Tato konstatování ale mohla zřejmě platit jen do roku 1528, kdy Ferdinand I. zakázal svolávání krajských sjezdů bez souhlasu krále. Kapitulu uzavírá tedy autor opodstatněně a výstižně tvrzením, že *„identita věnných měst byla mnohovrstevnatá – odrážela stavovskou hrdost, náboženskou orientaci i specifický vztah k české královně, jakož i vazbu ke krajské správě“*.

Rozbory společensko-politické situace vhodně doplňuje kapitola Františka Musila, *Hrady ve věnných městech* (s. 139–155). Autor při jejím koncipování ale musel vycházet pro absenci písemných pramenů jen z archeologických poznatků a stavebně historických výzkumů. Tím je dáno, že objektivně nejsou k dispozici pro lokalizaci a podobu hradů v tom kterém období kompletní údaje. Je jistým paradoxem, že určitější poznatky chybějí především k hradům v sídelních městech královen, totiž k Hradci Králové a k Mělníku. Zatímco v Hradci ztratil hrad svou funkci už v období husitství a jeho relikty pak přešly do vlastnictví města (a jeho lokace tedy nesouvisí s pozdějším sídlem úřadu purkrabího hradeckého kraje), stávající podoba zámeckých budov v Mělníce, kde hradní objekt dokonce navazoval na původní hradiště, je už dílem přestaveb v 16. a pak hlavně v 17. století. Fr. Musil, který zkoumá i hrady v dalších věnných městech, dochází k závěru, že hrad nelze považovat za zcela charakteristický znak věnných měst (navíc v některých z nich, nově lokovaných, ani nebyl zjištěn – týká se to Vysokého Mýta, Dvora Králové a Poličky).

Petr Polehla se pak v kapitole Věnná města v souřadnicích církevní správy (s. 229–262) zabývá studiem církevní problematiky ve vztahu k věnným městům českých královen, a to pro celé období trvání toho institutu. Jak už z předchozích řádků vyplynulo, věnná města byla po husitských bouřích dlouhodobě baštou utrakvismu a ke katolictví se musela přihlásit až v souvislostech obecného vývoje po porážce protihabsburského odboje ve 20. letech 17. století, kdy se sice mění způsoby církevní správy, ale královnina patronátní práva k místním kostelům nejsou nikterak narušena. Autor probírá problematiku od středověku ve vztahu k vyšším jednotám církevní správy (tedy nejprve arcijáhenstvím a děkanátům, v pobělohorském období vikariátům). I po nástupu Habsburků na český panovnický trůn byla ve věnných městech stále prokazatelná spolupráce s dolní konsistoří (jistým mezníkem bylo až znovu obsazení arcibiskupského postu roku 1561). Teprve po Bílé Hoře se cíleně obnovovala katolická církevní správa a vikariáty tehdy měly svá sídla také v Hradci Králové a Chrudimi. Zcela zásadní pak byl vznik nové hradecké katolické diecéze v roce 1664 (při výběru města pro založení biskupství se napodiv nečinil odkaz, že svou roli sehrála skutečnost, že Hradec patřil královnám). P. Polehla podrobně rozebírá spory města Hradce Králové za patronky zdejšího kostela královny vdovy Eleonory, druhé choti císaře Ferdinanda II. s biskupem Matoušem Ferdinandem Sobkem z Bílenberka o obsazování farního správce, neboť ona na biskupa svá patronátní práva nepřenesla. Jen letmo připomíná autor také budování zdejší jezuitské koleje. Letmé jsou rovněž jeho postřehy k 18. století (připomenuto je vybudování jaroměřského vikariátu), více zájmu soustřeďuje až k 19. století. Naznačuje, že o stálé platnosti patronátu královen ve věnných městech jsou nezpochybnitelné doklady v aktech podkomořského úřadu k roku 1820. Zaráží však, že jako přelomový neuvádí rok 1848, kdy jsou dány v širším evropském kontextu rozhodné impulzy k přeměně společnosti v občanskou, což sebou v našich poměrech přineslo zánik

oprávnění královen na jakékoli jiné požitky z věnných měst nežli právě z patronátního práva. P. Polehla se rychle přesouvá až do druhé poloviny téhož století a uvádí, že po zavraždění choti císaře Františka Josefa II, Alžběty Bavorské se sice už nemluví o císařovně jako patronce, ale že v katalogích kléru je připomenuté prerogativum českých královen vzpomenuto ještě v roce 1919 (což souviselo s nutnou dobou přípravy katalogů k tisku). Pro druhou polovinu 19. století pak autor ještě zmiňuje regotizaci farního kostela v Chrudimi a katedrály v Hradci Králové.

Zcela nové, souborné pohledy na předbělohorskou i pobělohorskou epochu i mladší období existence věnných měst až do roku 1918 přináší kapitola Jany Vojtíškové *Role věnných města v habsburské monarchii* (s. 265–312). Autorka si úvodem postuluje hlavní otázky výzkumu, přičemž na prvním místě stojí otázky týkající se vymezení „věna“ v zemských zřízeních a právnických spisech. Autorka uvádí tytéž, které byly zmíněny již v kapitole J. Žemličky, a naznačuje, že i v původní latinské verzi práce Stránského se užívalo už jen termínu „dos“.⁷

Dalšími z důležitých otázek je místo věnných měst v jejich dobové kategorizaci (věnná města se spolu s horními zařadila za privilegovaná královská a za královská města) Podstatné je, že z celkového počtu královských měst tvořila věnná města, včetně Mělníku, plnou jejich pětinu, nevytvořila však nikdy samostatnou asociaci. S těmito otázkami také souvisí, jak se královnino postavení jejich „správkyně“ promítalo do pojmenování měst, tedy v případě Dvora a Hradce Králové. Autorka zjišťuje, že názvy odkazující na královnu lze nalézt v pramenech vnější provenience, a to pro raný novověk už od počátku 16. století, zatímco místní prameny zvýrazňování této skutečnosti nepovažovaly za předmětné (jak naznačila ve „své“ kapitole E. Semotanová, pojmenování Hradec Králové se v pramenech jiného druhu vyskytlo příležitostně už od konce 14. století, Dvora Králové od počátku 15. století).

Zcela zásadními jsou zamyšlení J. Vojtíškové nad tím, které královny (a císařovny) ve kterém historickém období, na něž je kapitola až do vzniku samostatné republiky členěna, měly jaký vztah ke svým městům, i když mnohé z nich už ani nesídlily v Čechách. V té souvislosti také autorka podrobně rozebírá, jak se na správě měst podíleli královnini úředníci. Podkomoří se zprvu mohl rekrutovat z řad vyšší i nižší šlechty, v 18. století, kdy už ale význam úřadu v kontextu obecných reforem správy a s nárůstem kompetencí krajských hejtmanů evidentně klesal, bývali výlučně příslušníky hraběcích rodin.

Podmínkou držby věnných měst zůstávala korunovace královny a nepřítomnost královny vdovy (zajímavé je, že královna-vdova Marie Habsburská se „věna“ vzdala ve prospěch

7 Tak tomu bylo dle jejich poznatků i v Obnoveném zřízení zemském z roku 1627, ačkoli Jaromír Čelakovský v hesle Věnná města v Ottově slovníku naučném (1907, díl 26, s. 546–547) podotkl, že se zde ještě oba termíny, totiž „dos“ i „dotalicium“ „vyskytovaly promiscue“.

připomenuté právě panující královny Anny Jagellonské). Dále autorka důkladně rozebírá dopad konfiskací v roce 1547 na další ekonomicko-společenský vývoj (i) věnných měst (na rozdíl od M. Šandery uvádí pro Hradec Králové v předchozím období na s. 277 až 43 vsí) a připomíná, že celé panství se podařilo později získat zpět například Poličce. Dlouho různým šlechtickým majitelům zastavovaný Trutnov se stal znovu věnným městem královny Marie Španělské, ženy císaře Maxmilána, v roce 1576. Za této královny se také v roce 1569 podařilo rozšířit řady věnných měst o poslední město, totiž Nový Bydžov. Obě města se včlenila do třetího stavu shodně v roce 1593.

Absence korunované české královny po smrti Eleonory Mantovské, třetí ženy Ferdinanda III., umožnila císaři prodat v roce 1687 mělnické panství Heřmanovi Jakubovi Černínovi z Chudenic, čímž byla nadobro zprerhána vazba českých královen k této části „věna“, ne však k vlastnímu městu. Z hlediska správy věnných měst byl důležitým mezníkem rok 1688, kdy byla vydána instrukce pro činnost podkomorského úřadu královny,⁸ která držitelé úřadu zajišťovala vrchní dozor nad hospodářstvím předmětných měst a také bezvýhradně potvrzování městských rad.

Jak věnná města v důsledku dlouhého válečného konfliktu upadala v 17. století po stránce hospodářské a demografické demonstruje J. Vojtíšková plasticky na největším Hradci Králové. Jak v jeho případě, tak i dalších věnných měst, pokračovala podle jejich zjištění obnova jen postupně, většinou se ke svému původnímu potenciálu blížila předmětná města až začátkem 18. století. Je hodné připomenutí, že i nekorunovaná královna, jakou byla žena Leopolda I., Eleonora Magdalena Falcko-Neuburská, udržovala s věnnými městy kontakt, to až do své smrti v roce 1720 – pochopitelně se tak dělo prostřednictvím královnina podkomořského úřadu. Zajímavé je, že z jejího podnětu byla v roce 1719 provedena první celková vizitace úřadování a hospodaření věnných měst. I manželka Karla VI. Alžběta Kristina Brunšvícká, korunovaná 1723, zřídila vzápětí vizitační komisi k vyšetření příčiny „bídného stavu měst“. Z toho se nejlépe vymanila Polička v důsledku přeměny svého velkostatku na robotní. Vizitace proběhla i za Marie Terezie, která se ve vztahu k věnným městům projevovala jako jedna z mála královen vydavatelsky a potvrzovala jejich výsady, případně přidávala nové. Výsady věnným městům stvrzoval i Josef II, naproti tomu jeho následovník Leopold II. už nestihl žádné suplice o konfirmaci vyhovět.

Ve druhé polovině 18. století došlo k dalšímu poklesu významu úřadu královnina podkomořského, který byl spolu s úřadem hofrychtěře do roku 1745 podřízen české komoře, od roku 1763 českému guberniu. Správní reformy zasahovaly postupně i vnitřní úřadování

8 Do budoucna bude zapotřebí ověřit, nakolik je relevantní poznámka J. Čelakovského v připomínaném hesle Věnná města v Ottově slovníku naučném, že totiž existovala ještě nějaká podkomorská instrukce z roku 1733.

všech královských měst – už od roku 1808 byli městští úředníci jmenování a důraz se kladl na jejich právnické vzdělání. Hodnosti královnina podkomořího a hofrychtěře zcela zanikly v roce 1834, kdy věnná města přešla do společného podkomorského úřadu, záhy ovšem – v roce 1848 – také zrušeného. Právní forma věnných měst se tak sice udržela až do roku 1918, ale od poloviny 19. století už královnám náležela jen patronátní práva ke kostelům (poslední korunovanou královnou byla manželka Ferdinanda V. Dobrotivého Marie Anna Savojská (zemřela v roce 1884). Velmi názorné je, že pro každé období až do poloviny 19. století připojuje autorka i přehledné tabulky se jmény a případně i dalšími funkcemi královniných podkomořích.

Nové pohledy přináší i kapitola Petr Grulich a Eva Semotanové *Druhý život věnných měst* (s. 315–333), v níž autoři zkoumají posuny v historickém povědomí obyvatel královských věnných měst, a to samozřejmě v úzké provázanosti s obecným společenským vývojem, kdy v průběhu 19. století docházelo na rozdíl od předchozích období k identifikaci „s národem“, přičemž české národní uvědomění podstatně narůstalo od 80. let téhož století. P. Grulich a E. Semotanová obracejí pozornost nejen k tomu, jak se o těchto městech hovoří v dobové vlastivědné a místopisné literatuře i v zásadních lexikografických dílech, ale sledují také na příkladech z prostředí jednotlivých měst projevy mnohdy romanticky zabarveného resentimentu. Zde jsou hlavním zdrojem poznání úřední písemnosti a tzv. opisy v jejich ověřovacích prostředcích – zda se totiž například na úředním razítku vyskytuje označení „královské věnné město“. Projevy této historicky podmíněné „hrdosti“ byly pochopitelně nejvýraznější v těch z měst, která byla národnostně smíšená a kde tedy panovaly v místní atmosféře česko-německé animozity. Autoři okrajově připomínají rovněž tzv. „třetí život“ této skupiny měst, demonstrováný založením Svazku věnných měst královských (na přelomu 20. a 21. století), zaměřujícího svou činnost na jejich propagaci zejména po kulturní stránce, využitelnou v rámci zintenzivněného turistického ruchu.

Závěrem je jako samostatná kapitola zařazeno přehledné shrnutí všech pojednávaných kapitol (vyjma poslední o ožívování historického povědomí v nové době) z pera J. Žemličky *Věnná města v průřezu staletí* (s. 335–347), které zároveň posloužilo jako podklad pro anglické resumé. K publikaci jsou připojeny též jmenný osobní a místní rejstřík. Za úvahu možná ovšem stálo i zpracování věcného rejstříku (například vzhledem k právním pojmům, různým úřadům apod., které je nutno dost pracně vyhledávat v textu). Další badatel by jistě přivítal i nějakou přehlednou tabulku věnných měst – od kdy bylo to které mezi ně zařazeno, kdy bylo případně v zástavě, které kdy bylo rezidenčním sídlem královny, zda královna je spravující byla skutečně vdovou ad., neboť i to je vývojově dost komplikovaná a pro mnohého ne příliš přehledná problematika. Vcelku však je evidentní, že monografie *Věnná města českých královen* tvoří v domácí historiografii první ucelený souhrn stávajících poznatků k této zvláštní kategorii našich královských měst, vyplývajících samozřejmě

rovněž z hloubkových pramenných výzkumů samotných autorů předmětné publikace. Autorský kolektiv si tedy za její zpracování zaslouží plné uznání.

doc. PhDr. Ludmila Sulitková, CSc.

Katedra archivnictví a pomocných věd historických, Filozofická fakulta,
Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem
ludmila.sulitkova@ujep.cz